

PALEO-AKTUEEL

Het Groninger Instituut voor Archeologie presenteert zijn onderzoek

31

VOORUIT ROEIEN DOOR ACHTERUIT TE KIJKEN

Essays over honderd jaar archeologie aan de
Rijksuniversiteit Groningen en de toekomst
van de archeologie

Met de jaarlijkse uitgave van *Paleo-aktueel* geven de medewerkers en studenten van het Groninger Instituut voor Archeologie inzicht in een deel van het lopende onderzoek van het instituut.

Aan dit nummer werkten mee: Stijn Arnoldussen, Peter Attema, Remco Bronkhorst, Nathalie Brusgaard, René Cappers, Youri van den Hurk, Lidewijde de Jong, Paula Kalkman, Angelique Kaspers, Martijn van Leusen, Maarten Loonen, Arnoud Maurer, Annet Nieuwhof, Johan Nicolay, Hans Peeters, Iris Rom, Annette Scheepstra en Frits Steenhuisen.

Redactie: Flip Kramer (coördinatie), Elisabeth van 't Lindenhout & Daan Raemaekers

Vormgeving en omslagontwerp: Siebe Boersma

Correctie Engelse samenvattingen: Suzanne Needs-Howarth

Foto omslag: het Archeologisch Monumentaal Reservaat (AMR) Ezinge met bebouwing, gezien vanuit het westen Foto W. Dijkstra. Zie artikel Veenman.

ISBN 9789493194328

ISSN 1572-6622

Website: www.paleo-aktueel.nl

Adres van de redactie

Rijksuniversiteit Groningen
Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
Poststraat 6 9712 ER Groningen
Tel.: 050 363 6712
gia@rug.nl

Adres van de uitgever

Barkhuis Publishing
Kooiweg 38 9761 GL Eelde
Tel. 050 3080936 fax 050 3080934
info@barkhuis.nl www.barkhuis.nl

**rijksuniversiteit
 groningen**

**groninger instituut
 voor archeologie**

© GIA. Inlichtingen:

www.rug.nl/let/onderzoek/onderzoekinstututen/gia/publications

Paleo-aktueel 31

Rijksuniversiteit Groningen / Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
University of Groningen / Groningen Institute of Archaeology
& Barkhuis Publishing
Groningen, 2021

Inhoud

VOORWOORD Daan Raemaekers	VII
VAN <i>TOMB RAIDER</i> NAAR DE TOEKOMST: DE ONTWIKKELING VAN EEN ARCHEOLOGISCHE TENTOONSTELLING Anne Ponten	1
VAN POEP TOT PIT. BRUGGEN SLAAN TUSSEN WETENSCHAP EN SAMENLEVING Douwe van der Tuin & Anita Brongers-Warmelink	9
ARCHEOLOGIE VOOR SNACKERS, ONDIEPE GRAVERS EN DIEPGRAVERS: DE ARCHEOLOOG ALS VERHALENVERTELLER Harrie Wolters	17
BEELDVORMING OVER ARCHEOLOGIE, BEELDVORMING BIJ ARCHEOLOGEN Jana Esther Fries	27
JE KUNT ALLEEN VOORUIT ROEIEN DOOR ACHTERUIT TE KIJKEN. PLEIDOOI VOOR MEER POLITIEK IN DE ARCHEOLOGIE EN MEER ARCHEOLOGIE IN DE POLITIEK Sandra Beckerman	37
HET MUSEUM OP DE SNIJTAFEL: DE ARCHEOLOGIETENTOONSTELLING ONDERZOCHT Bastiaan Steffens	45
INCLUSIEVE ARCHEOLOGIE: MODEWOORD OF STREEKPRODUCT? Alexander Zagkotsis	55
IN DE KRANT. HOE VINDEN ARCHEOLOGISCHE VONDSTEN HUN WEG NAAR DE SAMENLEVING? Joke Geelhoed-Oosterhuis	63
BEHOUD IN SITU, OF WAT DOEN WE ALS ALLES OP IS? Froukje Veenman	73
EEN ODE AAN DE STUDIE NAAR HET VERLEDEN Fardau Mulder	83
BEELDVORMING OVER NEDERLANDSE KASTELEN VANUIT DE LUCHT Diana Spiekhout	91

ISOTOPEN IN DE ARCHEOLOGIE – VERLEDEN, HEDEN EN TOEKOMST Michael Dee & Hans van der Plicht	101
HONDERD JAAR ARCHEOZOÖLOGIE IN GRONINGEN Youri van den Hurk, Nathalie Ø. Brusgaard, Jolijn Erven, Francesca G. Slim, Dimitris Filioglou, Safoora Kamjan, Willemien de Kock, Rachel M. Winter & Canan Çakırlar	107
VAN TRADITIONELE ARCHEOLOGIE NAAR ECOLOGISCHE ARCHEOLOGIE: TERUGBLIK EN VOORUITBLIK IN EEN JUBILEUMJAAR René Cappers, Merit Hondelink & Mans Schepers	119
ONTWIKKELINGEN IN DE MEDITERRANE LANDSCHAPSARCHEOLOGIE AAN HET GIA. WAAR KOMEN WE VANDAAN EN WAAR GAAN WE NAARTOE? Peter Attema	125
<i>PRONKJEWAILS</i> IN VERRE OORDEN: GRONINGS ONDERZOEK NAAR DE DOOD IN HET OOSTELIJK MIDDELLANDSE ZEEGEBIED Sofia Voutsaki, Tamara M. Dijkstra, Olivia A. Jones, Lidewijde de Jong, Vana Kalenderian, Paula Kalkman, Eleni Milka, Eleni Panagiotopoulou, Iris Rom, Caroline van Toor, Paraskevi Tritsaroli, Theofania Tsempera & Chryssa Vergidou	135
HOE EEN INHEEMS PERSPECTIEF DE ARCHEOLOGISCHE INTERPRETATIE KAN VERBREDEN Sean P.A. Desjardins & Sarah M. Hazell	145
KOUDE VERRASSINGEN. ONTWIKKELINGEN EN TOEKOMSTIGE MOGELIJKHEDEN IN DE ARCHEOLOGIE IN HET POOLGEBIED Louwrens Hacquebord	153
VAN SCHEEPSHOUT TOT DIGITALE WRAKKEN. EEN REFLECTIE OP DE ONTWIKKELING EN TOEKOMST VAN DE MARITIEME ARCHEOLOGIE IN NEDERLAND Yftinus van Popta	165
OP DE SCHOUDERS VAN REUZEN. DE ARCHEOLOGIE VAN NOORDWEST-EUROPA Daan Raemaekers, Stijn Arnoldussen, Johan Nicolay & Hans Peeters	175

Voorwoord

In 2020 vierde het Groninger Instituut voor Archeologie zijn eeuwfeest. De keuze voor dat jaar was tot op zekere hoogte arbitrair. In 1920 werd het Biologisch-Archeologisch Instituut gesticht en dat moment is te beschouwen als formeel beginpunt van de archeologie aan de Groninger universiteit. We hadden echter ook de aanstelling van Van Giffen (1917) of de betrekking van het gebouw aan de Poststraat (1922) als beginpunt kunnen nemen. Bovendien kent de archeologie aan de RUG een langere geschiedenis. C.W. Vollgraff was vanaf 1908 hoogleraar Griekse taal- en letterkunde en voerde opgravingen uit in Griekenland, en later ook op het Domplein in Utrecht. Hoe dan ook viel de keuze dus op 2020.

Achteraf bleek 2020 een bijzonder jaar voor een eeuwfeest. Door de coronapandemie waren vanaf half maart alleen digitale activiteiten mogelijk. Gelukkig konden desondanks best veel van onze plannen doorgaan. In januari hebben we met alle medewerkers ontbeten en was er een cursus voor amateur-archeologen, georganiseerd samen met de AWN-Noord en onze studievereniging Bachur. Daarnaast opende de tentoonstelling *Dig it all* in het Universiteitsmuseum - zelfs digitaler dan voorzien. De tentoonstelling was het resultaat van de samenwerking van onze masterstudenten, de geodienst en CIT-afdeling van de RUG en de gemeente Groningen. Bovendien zijn sinds de zomer van 2020 alle uitgaven van *Paleo-aktueel* en *Palaeohistoria* gratis te downloaden!

Bij een eeuwfeest ligt het voor de hand om terug te kijken. Om die reden is gewerkt aan een fotogeschiedenis van het GIA. Deze zal in 2021 als publicatie verschijnen. Maar daarnaast is het een mooi moment om juist de blik vooruit te richten. Dat was de opdracht die de schrijvers in deze bijzondere uitgave van *Paleo-aktueel* meekregen. In ons jubeljaar nodigden we studenten en staf van de opleiding archeologie van de RUG en maatschappelijke partners in binnen- en buitenland uit om te reflecteren op ons vakgebied en zo richting te geven aan de toekomst van de archeologie. Wat is archeologie in 2020? Welke ontwikkelingen in de wetenschap, de politiek of maatschappij zijn er? En wat moeten of kunnen we hiermee? Wat betekenen deze ontwikkelingen voor onze opleiding en ons onderzoek?

Deze bloemlezing vormt een mooie afsluiting van ons eeuwfeest, een brede kennismaking met het huidige GIA en geeft richting aan onze toekomst. Wij willen het belang van archeologie voor de huidige maatschappij benadrukken, met inzichten over bijvoorbeeld culturele identiteit, migratie en leven met zeespiegelstijging. Wij delen kennis en staan open voor het gesprek met onze maatschappelijke partners. We staan in de maatschappij. Dat betekent bijvoorbeeld dat onze laboratoria ook door externe partijen gebruikt kunnen worden. En we werken samen. Omdat wij vinden dat samenwerking alle partijen versterkt en omdat we zo het belang van archeologie kunnen versterken. Deze bundel geeft van al deze zaken goede voorbeelden.

Daan Raemaekers,
directeur van het Groninger Instituut voor Archeologie

Beeldvorming over archeologie, beeldvorming bij archeologen

Jana Esther Fries¹

In de archeologie hebben we het vaak over onze methoden en onze theoretische basis. We discussiëren onze modellen, ons vergelijkingsmateriaal, ons interpretatiekader en onze concrete aanpak. Helaas lijken wij archeologen maar weinig zicht te hebben op hoe buitenstaanders naar ons kijken (Holtorf 2012). Heel af en toe vragen we ons af wat ze van ons vakgebied afweten, hoe ze dat waarderen of ervan profiteren. En nog minder vaak staan ons zelfbeeld en onze beroeps-maatige identiteit ter discussie.

De laatste jaren verschenen wel meer studies over archeologie in de media (bv. Huhtamo & Parikka 2011). Dergelijke analyses van populair beeldmateriaal, stereotypen en vindplaatsen hadden tot dusver echter weinig effect. Ze schijnen nauwelijks invloed te hebben gehad op de manier waarop wij archeologen ons vakgebied aan de media presenteren, noch op de manier waarop de media het vakgebied en zijn beoefenaren onder de aandacht brengen. Dit artikel wil aspecten van de samenhang tussen populaire beeldvorming over archeologie enerzijds en het zelfbeeld van archeologen anderzijds blootleggen en daarmee de discussie over publieke notie en beroepsidentiteit aanzwengelen.

Hoe het grote publiek erover denkt

Voor een allereerste en algemene indruk van de beeldvorming over archeologie bij het grote publiek heb ik gewoon met de zoekterm archeologie gegoogeld en de eerste honderd plaatjes geanalyseerd. Ik heb daarvoor de Engelse, Duitse en Franse versie van de zoekmachine gebruikt (tabel 1). In alle drie de talen overheerst het beeld van een

archeoloog op een opgraving. Andere werkplekken of werkzaamheden komen uiterst zelden in beeld.

Een groot deel van deze opgravingsplaatjes is afkomstig uit persberichten. Zeker vanaf de jaren 1980 is archeologie een terugkerend thema in de journalistiek (Samida 2010). Mijn ervaring is dat vooral journalisten van regionale kranten graag over opgravingen berichten. Televisiekijkers zien graag documentaires over archeologie (Winkelmann 2012). Deze mediakanalen worden beïnvloed door wat wij archeologen hen voorschieten en hoe wij dat doen. Maar het beeldmateriaal, de encenering en de teksten komen uit de koker van mediaprofessionals die vooral hun voorstelling van zaken en hun beroepseisen laten doorklinken.

Persberichten en televisie-documentaires

Om wat dichterbij de beeldvorming over archeologie in de media te komen, heb ik mijn Googlezoektocht in bovengenoemde drie talen voortgezet en alleen persberichten bekeken (tabel 2). Ook hier zijn opgravingsfoto's in de meerderheid (67-84%), opnieuw berekend naar de eerste honderd plaatjes. Daaronder bevinden zich enkele vaak terugkerende motieven. Bij opgravingen blijkt dat het opgravingssteam te zijn (39-58% van alle opgravingsfoto's). Op de tweede plaats komen individuele specialisten in beeld die een vondst onderhanden hebben (16-34%). Al minder vaak wordt een afzonderlijke vondst of vondstsituatie getoond. Alle andere situaties of werkzaamheden binnen ons vak komen slechts sporadisch via persfoto's naar buiten. Alles bijeen wekken deze foto's de indruk dat archeologen de meeste tijd op campagne zijn,

Tabel 1. Resultaten van het beeldonderzoek met google.com.uk, google.de en google.fr, trefwoorden *archaeology*, *Archäologie*, *archéologie*, gesorteerd naar motieven en steeds de eerste 100 scores per taal.

	Archaeology	Archäologie	Archéologie
Archeologen aan het werk bij een opgraving	75	66	42
Losse vondst of grondspoor	8	24	14
Archeologische site zonder mensen	8	4	4
Artistieke impressie, Playmobil	0	0	14
Archeologen op een site, niet aan het werk	4	2	1
Werktuigen	0	0	4
Indiana Jones	1	0	1
Overig	1	0	9

slechts een enkele keer hun resultaten openbaar maken en vrijwel nooit in een laboratorium, dienstgebouw of bibliotheek te vinden zijn.

Georg Koch, Stefanie Samida en Sarah Wildner (Koch *et al.* 2013) hebben Engelse en Duitse televisiedocumentaires over de prehistorie geanalyseerd. In zulke uitzendingen treden archeologen vaak als experts op die details uit de prehistorie toelichten. Vaak staan ze op locatie, dikwijls met vondsten of modellen in de hand. In de meeste gevallen ligt de nadruk op hun vakmatige competentie maar voor hun dagelijkse werkzaamheden of werkplekken is zelden specifieke aandacht.

Wanneer verscheidene personen in beeld komen, richt de aandacht zich meer dan eens op de opgravingsleider die de graafploeg surveilleert of de resultaten uitlegt (Winkelman 2012: 106-109). Archeologisch werk beperkt zich in zulke documentaires dikwijls tot een lange zoektocht naar vindplaatsen en vondsten, tot opgravingen en niet zelden sensationele ontdekkingen (Winkelman 2012: 109-111). Sinds de jaren 2000 is volgens recent onderzoek de aandacht voor archeologen in documentaires verschoven naar *re-enactment* en *living history* (Koch 2017: 73-78).

Fictieve archeologen

Een volgende stap in mijn onderzoek richtte zich op verzonnen karakters, om dichterbij de kern van het populaire beeld van een archeoloog te geraken. In kinderboeken, stripverhalen, films, televisieseries of videospelletjes kom je bij herhaling

archeologen tegen. Opnieuw hanteerde ik Google en zocht op *archaeologist* (alleen in het Engels) in combinatie met films, stripverhalen, videospelletjes, kinderboeken en televisieseries. De opbrengst aan beeldmateriaal was te divers om in een tabel te kunnen samenvatten, maar één ding valt op: archeologen dragen verrassend vaak zonnehoeden of tropenhelmen. Hun dagelijks werkterrein is het opgravingsvlak of ligt in grotten en pyramiden. Bijna allen schijnen lichamelijk inspannende arbeid te verrichten. Ze worden beduidend vaker als schatzoekers en avonturiers dan als wetenschappers neergezet. Zo lijken ze een mengeling van een koloniaal en een cowboy.

In videospelletjes komt archeologie veelvuldig voor. In enkele populaire voorbeelden is de hoofdrolspeler archeoloog, in andere zijn de spelers archeologisch bezig² (Reinhard 2018: 64-70). In andere spellen tref je een mengeling aan van archeologie en forensisch onderzoek of archeologie en sciencefiction of wordt archeologie gepresenteerd als een vaardigheid die je kunt verwerven om een bepaalde beschavingsgraad te bereiken. De meerderheid van de archeologische spelers in zulke digitale spelletjes heeft overduidelijk uiterlijke trekken gemeen met Indiana Jones. Soms kruipt de archeologie in deze virtuele wereld in de rol van spoorzoeken en voorwerpen opgraven. Vaker worden tempels, graven of steden van verdwenen culturen doorzocht op schatten of mythische objecten, buitenaardse raadsels opgelost of nazi's, maffiosi en monsters bevochten.

Tabel 2. Resultaten van het beeldonderzoek met google.com.uk, google.de en google.fr, trefwoorden *archaeology*, *Archäologie*, *archéologie*, gesorteerd naar motieven, resp. plaatsen en uitsluitend op persfoto's, steeds de eerste 100 scores per taal. Veldwerk is vet afgedrukt.

	Archaeology	Archäologie	Archéologie
Veldwerk	84	79	67
Geen veldwerk	16	22	33
Groep archeologen aan het werk bij een opgraving	48	31	39
Leden van het opgravingssteam bij het onderzoeken van een vondst of grondspoor in situ	20	27	11
Groep van archeologen of close-up	7	8	18
Vondst of grondspoor bij een opgraving	10	5	4
Vondsten ex situ	5	4	4
Opgravingsleider die een grondspoor aanwijst	2	6	4
Rondleiding op een opgraving	0	4	4
Museum	0	5	3
Lezing	1	2	3
Geofysische prospectie	1	2	0
Boek	0	0	2
Overig	6	7	8

In veel gevallen vormen archeologen in videospelletjes in wezen slechts een variatie op de gebruikelijke rolmodellen, die erop uit trekken om avonturen te beleven en zoektochten tot een goed einde te brengen. Slechts een zeer beperkt aantal ook nog eens minder bekende spelletjes geeft een enigszins realistische voorstelling van zaken en probeert de videospeler een getrouwer beeld van de prehistorische wereld over te brengen³ (Reinhard 2018: 66 f, 75-86).

Fictieve archeologen treden ook op in romans, strips, films en televisieseries. Lara Croft en Indiana Jones zijn wel de bekendsten van deze groep. In verscheidene studies (bv. Endlich 2007) is hun rol en die van hun collega's in films tegen het licht gehouden. Het zal niet verbazen dat in al die studies de klassieke filmthema's avontuur, schatten, mythische voorwerpen en exotische plekken aan de orde komen, terwijl het echte archeologische werk nauwelijks aandacht krijgt.

Andere populaire media die in het onderzoek nauwelijks aan bod kwamen, lijken een vergelijkbaar beeld te presenteren. Ook daar lijkt archeologie synoniem met raadsels, schatten en vondsten (zie o.a. Samida 2010: 31-34). Archeologie

wordt geassocieerd met lichamelijke inspanning, met exotische plekken, met avontuur en lange, frustrerende zoektochten. Vondsten vormen het middelpunt en hebben niet zelden iets geheimzinnigs. Zo krijgt de archeologie het aura van een spannend, avontuurlijk beroep met veldwerk als primaire bezigheid.

Wat het grote publiek weet van het beroep archeologie

Hoe de media ons vakgebied presenteren, hoeft niet identiek te zijn aan het heersende beeld bij de meerderheid van niet-vakgenoten. Naar hoe de buitenwacht denkt over archeologie als beroep is echter heel weinig onderzoek gedaan. In 2014 gaf het Franse nationale instituut voor archeologische monumentenzorg INRAP opdracht te onderzoeken hoe het Europese publiek denkt over archeologie en wat het daarvan weet (Marx *et al.* 2017). In dit kader werden ruim 4500 personen uit negen landen ondervraagd. Op de vraag 'wat doen archeologen?' vulde 98% de optie 'ze voeren opgravingen uit' in. Het verwerven van artefacten voor musea en de ontdekking van schatten als hoofdbezigheid scoorden 92, respectievelijk 87%.

Tabel 3. Resultaten van het beeldonderzoek met google.com.uk, google.de en google.fr, trefwoorden *archaeology*, *Archäologie*, *archéologie*, gesorteerd naar aantallen vrouwen en mannen, steeds de eerste 100 scores per taal.

	Archaeology		Archäologie		Archéologie	
	M	V	M	V	M	V
Alle foto's	171	99	140	63	138	104
Persfoto's	173	101	134	58	142	97

Onderwijs en het schrijven van boeken scoorden 81, respectievelijk 84% terwijl bibliotheekonderzoek en het organiseren van tentoonstellingen door minder dan 70% van de respondenten als optie werd gekozen. Naast deze concrete aspecten kruiste een groot aantal respondenten ook meer abstracte onderdelen aan, zoals 'het interpreteren van sporen uit het verleden' (96%), 'bijdragen aan de kennis over beschavingen' (95%) of 'de getuigen van het verleden helpen beschermen' (92%).

Gelukkig geven deze uitkomsten aan dat het grote publiek een veel genuanceerder beeld van archeologie en archeologen heeft dan het vermoeden dat we krijgen als we het merendeel van de media als maatstaf nemen. Toch staat in dat meer genuanceerde algemene beeld het veldwerk nog steeds op nummer één en genieten andere werkplekken en werkzaamheden weinig bekendheid.

Onbalans in de rol van vrouwen en mannen in het algemene archeologiebeeld

Er valt nog wel wat meer te zeggen over het heersende imago van de archeologie. De drieste avonturiers en vastberaden schatzoekers, de energieke opgravers en volhardende onderzoekers zijn duidelijk vaker man dan vrouw. Een eenvoudige zoektocht naar beeldmateriaal op Google leverde een paar interessante verschillen op (tabel 3). Het aandeel mannen in het beeldmateriaal varieert van 57% (google.fr) tot 69% (google.de). De percentages in persfoto's zijn vrijwel gelijk: 59 tot 70%. Dezelfde onbalans komen we tegen in persfoto's van de dominante

DIE WELT

20.08.07 | Archäologie

Studentin ontdekt 5000 Jahre alten Kaugummi

Schon in der Jungsteinzeit haben die Menschen Kaugummi gekaut. Das berichten zumindest britische Wissenschaftler. Sie stützen sich dabei auf den Fund einer Archäologie-Studentin bei Ausgrabungen im Westen Finnlands. Auf dem Kaugummi sind noch Zahnabdrücke erhalten.

Foto: DAP

Schon in der Jungsteinzeit haben die Menschen Kaugummi gekaut. Das berichten zumindest britische Wissenschaftler. Sie stützen sich dabei auf den Fund einer Archäologie-Studentin bei Ausgrabungen im Westen Finnlands. Auf dem Kaugummi sind noch Zahnabdrücke erhalten.

Die Entdeckung des rund 5000 Jahre alten, abgekauten Gummis aus Birkenharz sei wegen der darauf erhaltenen Zahnabdrücke besonders bedeutsam, erklärte Professor Trevor Brown von der Universität Derby in Mittelengland am Montag im Sender BBC.

Das Birkenharz enthalte Karbolsäure und damit antiseptische Komponenten, die gegen Entzündungen im Mundbereich wirkten. Das Kaugummi der Jungsteinzeitler habe darüber hinaus vermutlich noch andere Verwendungen gefunden – etwa zum Kleben zerbrochener Töpfe.

Sie sei glücklich über den Fund, sagte die 23 Jahre alte Entdeckerin Sarah Pickin, die nun unbedingt weiter die Lebensumstände der Steinzeitmenschen erforschen will.

Wissenschaftler der Uni-Erlangen haben herausgefunden, dass häufiges Kaugummi-Kauen auf Dauer die eigene geistige Leistung steigert. Wieder andere Wissenschaftler fanden heraus, dass Kaugummi-Kauen bis zu elf Kalorien pro Stunde verbraucht.

dpa/cl

Fig. 1. Bericht über die Entdeckung von neolithische kauwum in een online editie van het gerenommeerde Duitse dagblad *Die Welt* (figuur www.welt.de/wissenschaft/article1120816/Studentin-entdekt-5000-Jahre-alten-Kaugummi.html, geconsulteerd op 22.6.2020).

Tabel 4. Resultaten van het beeldonderzoek met google.com.uk, google.de en google.fr, trefwoorden *archaeology*, *Archäologie*, *archéologie*, gesorteerd naar motieven en sexe op persfoto's, steeds de eerste 100 scores per taal.

	Archaeology		Archäologie		Archéologie	
	M	V	M	V	M	V
Veldwerk	157	88	103	48	96	70
Archeologen aan het werk bij een opgraving	134	78	66	29	83	58
Leden van het opgravingsteam bij het onderzoek van een vondst of grondspoor in situ	14	6	15	12	3	8
Vondst of grondspoor bij een opgraving	6	4	8	2	3	2
Opgravingsleider die een grondspoor aanwijst	2	0	4	2	4	0
Rondleiding op een opgraving	0	0	9	2	4	0
Geofysische prospectie	1	0	1	1	0	0
Geen veldwerk	16	13	35	11	44	27
Groep van archeologen of close-up	13	10	16	2	35	18
Vondsten ex situ	3	2	8	2	3	2
Museum	0	0	8	5	2	2
Lezing	0	1	3	2	4	3
Boek	0	0	0	0	0	2

categorie veldwerk (tabel 4): 58-68% mannen, terwijl andere categorieën in persfoto's eveneens een mannelijke dominantie te zien geven, maar daarbinnen varieert het percentage iets meer (55-76%). Dit kan overigens verband houden met het geringe aantal foto's met dergelijke motieven.

Onduidelijk is nog of deze onbalans het gevolg is van verschillen in de beroepssituatie van vrouwen en mannen binnen het vakgebied, of van een voorkeur bij de mediaproducten of van nog andere factoren. Op sommige persfoto's lijkt het uiterlijk van vrouwelijke archeologen in actie meer aandacht te krijgen dan de opgravingsresultaten zelf (fig. 1).

Televisiedocumentaires die over archeologische onderwerpen gaan zijn zelden specifiek onderzocht op de verhouding tussen de sexen in de presentatie (Endlich 2007: 202). Als bijproduct van verschillende studies (o.a. Winkelmann 2012) blijkt echter in veel uitzendingen een mannelijke dominantie te bestaan. Het populairwetenschappelijke tijdschrift *Archäologie in Deutschland* stelde in 2009 dé prominente personages in de Duitse archeologie voor (fig. 2). Het waren allemaal mannen. In de fictieve archeologie liggen de verhoudingen nog schever.

Een opvallende meerderheid van de archeologen die optreden in films, romans, televisieseries, kinderleerboeken, videospelletjes, enz. is man en blank (Reinhard 2018: 64).

Daarnaast vallen een paar verschillen op in de rol die vrouwelijke of mannelijke archeologen wordt toebedeeld (Endlich 2007: 194-199, 202 f.). Terwijl mannelijke hoofdrolspelers meestal onverschrokken, talentvolle avonturiers voorstellen, vervullen vrouwelijke archeologen meestal een rol als partner van de hoofdrolspeler, als jongedame in nood, als angstvallige boekenwurm of als voorname dame, vooral in films. Zij spelen zelden de hoofdrol in series, films of spelletjes en fungeren meestal ter opluistering van bepaalde eigenschappen van de hoofdrolspeler.

De enige vrouwelijke echt prominente figuur in de fictieve archeologie, Lara Croft, onderscheidt zich duidelijk van dit stereotype en met haar de hoofdrolspeelster van de televisieserie *Relic hunter*, Sydney Fox (Endlich 2007: 203, voetnoot 8). Net zoals de meesten van hun mannelijke evenknieën zijn ze meer schatzoeker dan wetenschapper. Ze vechten, klimmen, rennen en schieten zoals het in hun genre (videospelletjes,

Fig. 2. Parade van belangrijke persoonlijkheden in de Duitse archeologie (figuur *Archäologie in Deutschland*, 2009 (6): 3).

38 AiD-Jubiläum

Zum krönenden Abschluss

films en televisieseries) hoort. Croft zowel als Fox lossen hun problemen op via vechttechnieken en door durf en intelligentie, soms zelfs met behulp van hun culturele en taalkundige kennis. Beiden beschikken over mannelijke assistenten die minder bekwaam zijn en minder moed tonen.

Toch is uit twee aspecten af te leiden dat sexe ook in dit amusementsformat nog steeds een rol speelt. Zowel Croft als Fox lopen vaak in kleding

rond die noch past bij het klimaat van dat ogenblik, noch bij hun opdracht, maar die gekozen is om hun lichamelijke aantrekkingskracht te benadrukken (Endlich 2007: 198). In de vroege versies van het videospel leek Crofts uiterlijk op geen enkele wijze op dat van een vrouw van vlees en bloed en had ze meer weg van een figuur uit een stripverhaal. Mannelijke archeologen in vergelijkbare situaties daarentegen worden juist overwegend getoond in kleding overeenkomstig de plaatselijke omstandigheden.

Een tweede aspect is het ontbreken van enigerlei liefdesrelatie bij Fox en Croft. Soms is er sprake van vroegere minnaars, maar in de actuele situatie raken ze nooit verliefd en hebben ze nooit sex. Daarentegen heeft bijna elke mannelijke archeoloog als hoofdrolspeler in films en televisieseries een vriendin of is verwickeld in affaires. Velen van hen worden neergezet als aantrekkelijk voor vrouwen, of zelfs als grote verleiders.

Wanneer we al deze beelden van reële en fictieve archeologen beider kunne uit verschillende bronnen op een rijtje zetten, kunnen we zonder overdrijving constateren dat het imago van de archeologie bij het brede publiek zeer nadrukkelijk op opgravingen berust en nogal sterk door mannen wordt gedomineerd.

Historische beeldvorming

Het past heel goed bij dit imago dat opgravingen de tak van de archeologie zijn die het langst voor vrouwen ontoegankelijk bleef. In de afgelopen 25 jaar verschenen diverse boeken over het optreden van vrouwelijke archeologen in de prille archeologie. Door een vergelijking van hun biografieën stelden de uitgeefsters vast dat deze pioniers gemakkelijker toegang kregen tot archeologische musea en universiteiten dan tot het eigenlijke veldwerk. Velen zagen zich geconfronteerd met open of verholen reserves jegens vrouwen op een opgraving.

Vandaag de dag, decennia na het optreden van de vrouwelijke pioniers, is de situatie volledig veranderd en zijn vrouwen op een opgraving de normaalste zaak van de wereld. De DISCO-studie

Tabel 5. Motieven op Instagramfoto's met trefwoorden *archaeology*, *Archäologie*, *archéologie*, steeds de eerste 100 scores per taal.

	Archaeology	Archäologie	Archéologie
Opgraving	24	43	37
Groep of close-up	28	28	23
Presentatie van een vondst	28	6	7
Museum, rondleiding	12	1	10
Vrijtijdsbesteding, festiviteit	2	8	10
Conservatielab	4	7	7
Persoon op een site	1	2	3
Overig	2	5	3

(*Discovering the archaeologist of Europe*) uitgevoerd onder archeologen uit 21 Europese landen toont met betrekking tot sexe een bijna evenwichtig beeld (50,7% vrouwen; Aitchison *et al.* 2014: 30, tabel 11). Zo bezien loopt het imago van de archeologie bij het grote publiek enorm achter ten opzichte van de werkelijkheid, niet alleen wat methode en doelstellingen betreft, maar ook op het gebied van sexeverschillen.

De eenzijdige en achterhaalde presentatie van de archeologie in de media werpt verscheidene vragen op. Ten eerste: helpt het imago van archeologen als avonturiers en schatzoekers ons of werkt het juist in ons nadeel? Profiteren wij ervan als men ons als Indiana Jones of Lara Croft ziet? Genieten we er misschien heimelijk van? Ten tweede: welke rol spelen wij vakarcheologen bij de imagovorming rondom de archeologie? Welke aspecten van ons werk laten we zien of krijgen extra aandacht in persberichten, tentoonstellingen of op onze websites? Zijn wij met al ons publieksbereik wel in staat een realistisch beeld van de archeologie over te brengen?

Marc-Antoine Kaeser (2010) liet zien hoe archeologen sinds de geboorte van de archeologie als wetenschap het beeld naar buiten en naar binnen bepaald hebben, hetzij als avonturiers, hetzij als onderzoekers, hetzij als bewakers van het cultureel erfgoed. In het Duitse taalgebied speelde Heinrich Schliemann een prominente rol door de archeoloog neer te zetten als opgraver, avonturier, hardnekkig onderzoeker en slimme

oplosser van vraagstukken (Samida 2010: 35-38). Deze karakterschets werd door de media overgenomen en werd het begin van het huidige stereotype, een beeld dat vaak sterker blijkt te zijn dan al het andere dat wij over ons werk naar buiten brengen.

En ten derde: in hoeverre dragen wij als vakarcheologen verantwoordelijkheid voor ons imago in de publiciteit? Moeten wij het aan journalisten, schrijvers en spelontwikkelaars overlaten hoe zij ons portretteren? Of moeten wij ons er juist mee bemoeien, om te voorkomen dat een scheef beeld van het verleden ontstaat en om het imago van ons beroep te corrigeren?

En wij professionals?

Belangrijk voor het antwoord op deze vragen is onze eigen, min of meer bewuste notie van onze drijfveren. Welk beeld zweeft ons zelf voor ogen? Wat staat centraal in onze beroepsmatige identiteit? Kaeser (2010) constateerde dat het beeld van de archeoloog in de media veel gemeen heeft met ons zelfbeeld, bewust of niet. Als dat klopt, beklagen velen onder ons zich over het publieke Indiana Jonesimago, maar koesteren ze heimelijk de wens een beetje op Indie en Lara te lijken.

Om een onderbouwd antwoord te krijgen op de vraag naar het (onbewuste) zelfbeeld van de archeoloog is een langdurig onderzoeksprogramma met deelname van verscheidene disciplines noodzakelijk. Om op z'n minst een indruk te krijgen van hoe wij ons beroep zien en presenteren, heb

ik nog een internetonderzoekje uitgevoerd, dit keer met behulp van Instagram. Ik heb dit medium gekozen omdat het iedereen mogelijk maakt foto's en korte video's naar eigen keuze te uploaden en daarmee de filters van de professionele journalistiek en het mediabedrijf te omzeilen. Tijdens mijn zoektocht waren wederom de begrippen *Archäologie*, *archaeology* en *archéologie* leidend en onderzocht ik de eerste 100 items. Beeldmateriaal zonder personen erop heb ik links laten liggen, evenals voor zover mogelijk foto's die toeristen/bezoekers of instanties hebben geupload.

Ook op Instagram is het meest voorkomende thema de opgraving (tabel 5). Groepsfoto's en selfies zijn eveneens talrijk, geheel in overeenstemming met het generieke beeld op Instagram. Op de derde plaats komt het thema van de presentatie van archeologische vondsten. Ook hier zijn opnamen van musea, ateliers of laboratoria veel geringer in getal dan die van opgravingen. Bibliotheken, archieven of archeologische diensten komen bijna in het geheel niet voor. Zelfs wanneer wij vakarcheologen denken de controle te hebben over hoe we ons vak moeten presenteren, blijven opgravingen nog altijd het lijstje aanvoeren. En dat terwijl slechts een minderheid van de vakarcheologen het grootste deel van de dag op het opgravingsvlak doorbrengt.

Een reden voor de dominantie van opgravingsbeelden kan zijn dat opgravingen ons interessante en specifieke onderwerpen leveren. Bibliotheken, laboratoria, kantoren of gehoorzalen kunnen ook het werkterrein van ieder ander academisch vakgebied zijn. Opgravingen daarentegen zijn bij uitstek het terrein van de archeologie. Een tweede reden voor de frequentie van opgravingsbeelden is mogelijk de leeftijd van de gebruiker. Instagram is vooral populair onder jongvolwassenen.⁴ De overgrote meerderheid is jonger dan 35 jaar. Veel makers van opgravingsfoto's zijn misschien studenten die mogelijk minder toegang hebben tot archeologische depots of archeologische instanties dan tot opgravingen.

Ik zie nog een reden waarom opgravingsfoto's zo dominant zijn, namelijk onze overtuiging dat 'echte' archeologen of op z'n minst 'echte' prehistorici toch minimaal een zekere mate van opgravingservaring moeten meebrengen en dat opgravingen het hart van ons beroep vormen en daarmee ook een wezenlijk bestanddeel van onze identiteit. Opgravingen vatten wij immers op als het eigenlijke werk binnen de prehistorische archeologie: ze vormen de kern van ons zelfbeeld als archeoloog, ook wanneer we nauwelijks nog aan opgraven toekomen. Het verschil tussen het populaire imago en onze eigen, onuitgesproken beroepsvoorstelling is waarschijnlijk minder groot dan wij denken.

De zelfpresentatie op Instagram laat impliciet ook een sexeaspect zien: je kunt je afvragen of veldwerk ook voor vrouwen een belangrijk deel van de beroepsidentiteit uitmaakt. Aangezien het imago van de archeologie en van het opgraven een duidelijk mannelijk stempel draagt, is het denkbaar dat vrouwelijke archeologen zich minder met hun beroep identificeren dan mannelijke collega's. Om te pogen een antwoord te geven op deze vraag heb ik wederom Instagram geraadpleegd en simpelweg de mannen en vrouwen geteld die op foto's met de hashtag *archaeology* voorkomen. De Franse en Duitse zoekterm heb ik buiten beschouwing gelaten om dubbelingen te vermijden. Ik heb net zo lang doorgeteld tot ik 100 mannen en 100 vrouwen geturfd had. Wanneer het geslacht van de persoon voor mij niet helder was, wat opmerkelijk vaak voorkwam, is deze niet meegeteld.

Op de geraadpleegde foto's hielden beide sexen zich op een opgraving bezig met schaven, troffelen, kwasten en tekenen. Het aantal mannen op de foto's lag iets hoger (116) dan het aantal vrouwen (100). Het geringe mannenoverschot verrast wel als we kijken naar de overwegend jonge gebruikers van Instagram. Een grote meerderheid van de afgebeelde personen leek in de twintig te zijn, zodat verondersteld mag worden dat het voornamelijk

studenten en jongeren in het arbeidsproces betreft. In deze leeftijdsgroep is het vrouwenaandeel in de Europese archeologie hoger dan dat van mannen (Aitchison 2014: 26, tabel 9). Het verrassingseffect neemt nog toe wanneer we bedenken dat Instagram vaker door vrouwen dan door mannen wordt gebruikt.⁵ Omdat de selfie het meest gebruikte motief op Instagram is, zou je op archeologiefoto's meer vrouwen dan mannen verwachten.

En hoe verder?

Bovenstaande beknopte statistiek behelst niet meer dan een eerste kennismaking met de vraag hoe het is gesteld met de archeologische beroepsidentiteit bij enerzijds mannen en anderzijds vrouwen. Er zijn aanwijzingen voor een zekere kloof tussen het generieke zelfbeeld binnen ons vakgebied en het zelfbeeld dat heerst bij (jonge) vrouwelijke archeologen. Die laatste groep lijkt zich minder met het archetype van de opgraver te identificeren en past daarom ook minder in het populaire plaatje van de archeologie. Of dit een barrière vormt voor het beroepsmatige gevoel van eigenwaarde en de carrière van vrouwen in de archeologie staat nog ter discussie.

Alleen al deze eerste, eenvoudige onderzoekjes laten zien dat de publieke notie van archeologie, ons beroepsmatige zelfbeeld en de sexeverschillen binnen de professionele archeologie met elkaar samenhangen. Het is mijns inziens te kort door de bocht je te beklagen over de onrealistische presentatie van de archeologie en archeologen in de media. We moeten ons wel meer bewust worden van onze identiteit als vakarcheoloog, meer inzicht krijgen in onze mediageschiedenis én onze communicatie met het brede publiek tegen het licht houden. Een meer realistische presentatie van de archeoloog - met het oog op sexe en andere aspecten - lijkt mogelijk maar vraagt meer zelfreflectie, oefening en soms het inslaan van nieuwe wegen.

Dankwoord

Voor de vertaling naar het Nederlands wil ik graag Henny Groenendijk bedanken.

Imaging of archaeology, imaging by archaeologists

Among the general public and in the popular media, archaeology has a quite positive image, but one that is far from the realities of the everyday work of professional archaeologists. In this paper, I explore how that biased image became established and what role media professionals and archaeologists play in maintaining it. Further, I discuss what effect the image of excavation as the central, if not the only, aspect of archaeology has and has had on the careers of female archaeologists. Finally, I argue for self-reflection about our professional identities and the way we present our work.

Noten

1. Dr. Jana Esther Fries, Bezirksarchäologin Weser-Ems, Niedersächsisches Landesamt für Denkmalpflege, Stützpunkt Oldenburg, Ofener Straße 15 , D-26121 Oldenburg, Jana.Fries@nld.niedersachsen.de.
2. Bijvoorbeeld in www.giantbomb.com/archeology/3015-2075/games, geconsulteerd op 22.6.2020.
3. Bijvoorbeeld in www.ancient-cities.com/, geconsulteerd op 21.6.2020.
4. Zie <https://www.pewresearch.org/internet/fact-sheet/social-media>, alle geconsulteerd op 19.6.2020.
5. Zie hiervoor www.statista.com/statistics/246195/share-of-us-internet-users-who-use-instagram-by-gender/; www.sproutsocial.com/insights/new-social-media-demographics/; <https://www.pewresearch.org/internet/fact-sheet/social-media>, alle geraadpleegd op 19.6.2020.

Literatuur

- Aitchison, Kenneth, Efthymia Alphas & Vera Ameels, 2014. *Discovering the Archaeologists of Europe 2012/14: Transnational Report*. York: York Archaeological Trust. <www.discovering-archaeologists.eu/national_reports/2014/transnational_report.pdf>, geconsulteerd op 17.6.2020.
- Endlich, Corinna, 2007. Lara Croft und Indiana Jones. Forscherinnen und Forscher zwischen Hollywood und Wissenschaft. In: Jana Esther Fries, Ulrike Rambuscheck & Gisela Schulte-Dornberg (eds.), *Science oder Fiction? Geschlechterrollen in archäologischen Lebensbildern*. 2. Sitzung der AG Geschlechterforschung Tagung Frankfurt (Oder) 2005. Frauen – Forschung – Archäologie 7. Münster, Waxmann, 193205.
- Holtorf, Cornelius, 2012. *Search the Past – Find the Present. Qualities of Archaeology and Heritage in Contemporary Society*. Oxford, Archaeopress.
- Huhtamo, Erkki & Jussi Parikkam (eds.), 2011. *Media Archaeology: Approaches, Applications, and Implications*. Los Angeles, University of California Press.
- Kaeser, Marc-Antoine, 2010. Archäologinnen und Archäologie in den Medien: ein störendes Spiegelbild? In: Hans-Joachim Gehrke & Miriam Sénéchau (eds.), *Geschichte, Archäologie, Öffentlichkeit. Für einen neuen Dialog zwischen Wissenschaft und Medien. Standpunkte aus Forschung und Praxis*. Bielefeld, Transcript, 4961.
- Koch, Georg, Stefanie Samida & Sarah Willner, 2013. Postmoderne Gegenwelten? Inszenierung der Ur- und Frühgeschichte im Deutschen und Britischen Fernsehen seit den 1970er Jahren. *Rundfunk und Geschichte* 12, 6869.
- Marx, Amala, Federico Nurra & Kai Salas Rossenbach, 2017. *Europeans & Archaeology. A survey on the European perception of archaeology and archaeological heritage*. Paris, NEARCH. doi: 10.5284/1043770.
- Reinhard, Andrew, 2018. *Archaeogaming: An Introduction to Archaeology in and of Video Games*. New York, Bergahn.
- Samida, Stefanie, 2010. Schliemanns Erbe? Populäre Bilder von Archäologie in der Öffentlichkeit. In: Hans-Joachim Gehrke & Miriam Sénéchau (eds.), *Geschichte, Archäologie, Öffentlichkeit. Für einen neuen Dialog zwischen Wissenschaft und Medien. Standpunkte aus Forschung und Praxis*. Bielefeld, Transcript, 3148.
- Winkelmann, Barbara, 2012. *Archäologie zwischen Wissenschaft, Medien und Öffentlichkeit: Archäologievermittlung in populären TV-Dokumentationen*. Hamburg.